

M. KÖHEGYI

ADATOK MÓRA FERENC RÉGÉSZETI MUNKÁSSÁGÁHOZ (CSÓKA, ÖTTÖMÖS)

Móra Ferenc nagyarányú ásató tevékenysége ellenére keveset publikált.¹ Éppen ezért van különös jelentősége annak, hogy kiadatlan levelezését átnézve kiválogassuk és rendszeresen közlétegyük régészeti vonatkozású leveleit. Az első lépést ilyen irányban Banner János tette meg, aki Mórának egy Pósta Bélához intézett levelét publikálta.² Az alábbiakban újabb négy Móra levelet ismertetünk, melyek ásató tevékenységének kezdeti szakaszából valók. A leveleket Hampel Józsefhez, az Archaeológiai Értesítő akkori szerkesztőjéhez írta s e folyóiratnak küldött tudományos cikkek kísérőlevelei voltak. Szerencsés véletlen folytán, az Archaeológiai Értesítőben megjelent cikkével egyidejűleg írt valamennyi levele megkerült. A leveleket az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárchában őrzik.

Móra Ferenc 1904. július elsején³ kapcsolódott be a szegedi Kultúrpalota, vagy ahogyan Tömörkény István — leendő gazdája — nevezte: a „pántlikamérés” munkájába.⁴ (Ugyanakkor a Szegedi Napló munkatársa is⁵ s ennél a lapnál kezdte meg szegedi életét 1902-ben.⁶) Első munkája a természetrajzi tár rendezése volt. A könyvtári és múzeumi bizottság 1904. április 12-én tartott ülésén Tömörkény István javasolta, hogy erre a munkára szakdíjnokot alkalmazzanak. A bizottság a javaslatot elfogadta, a városi tanács és a közgyűlés „magáévá tette.” Múltak a hónapok, már augusztust írtak, de a „felsőbb hatósági jóváhagyás még nem érkezett meg.” Tömörkény a bizottság aug. 2-i ülésén közölte, hogy „Móra Ferenc tanárjelölt úr mindazonáltal a rendezéshez hozzáfogott múlt június hó 1-én s a csigagyűjtemény rendezésének nagy munkájával mintegy már félig készen is van.”

¹ Régészeti cikkei:

Ásatás a Szeged-Öttömösi Anjou-kori temetőben. Arch. Ért. 1906. 18—27. — Ásatások Fekete-Szélén (Szeged-Alsótanya). Arch. Ért. 1906. 439—441. — Szegedvidéki leletekről. Arch. Ért. 1908. 361—371. — Bilisicsi ásatásokról. (Szeged-Alsóallja). Arch. Ért. 1908. 429—430. — Az alföld tudományos meghódítása. Erdélyi Múzeum 1909. 118—120. — A csókai őstelepről. Dolg. 1925. 18—25. — Lovassírok Kunágotán. Dolg. 1926. 123—135. — Ismeretlen típusú edény Lebőről. Dolg. 1930. 159—162. Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben. Ethnographia-Népelet 1932. 54—68.

² Banner János: Móra Ferenc levele Pósta Bélához. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956. 11—14.

³ Endre bátyám. (Szegedi tulipántos láda Bp. é. n. Genius kiad. I. 168—172) 168. A szerkesztő megjegyzése.

⁴ Tudjuk Móra több elbeszéléséből, Tömörkény barátainak visszaemlékezéseiből. Érdekes, hogy később Móra is átvette ezt a kifejezést. Pl. Forradalmi emlékek. (Ezek az évek. Bp. é. n. Genius kiad. 191—202 és Tudománynépszerűsítés) (Elkallódott: riportok. 236—242.).

⁵ Gaál-Ferike Jolán: Móra Ferenc. (Bp. 1938) 8.

⁶ Goitein György: Móra Ferenc az író. (Kaposvár, 1934) 7.

Ez volt Móra első, de ingyenes munkája a Kultúrpalotában, mert a „felsőbb hatósági jóváhagyás” ezután is jó néhány hetet késett.⁷

Tömörkény szeretettel fogadta a kezdő ifjút és igyekezett mindenben segítségére lenni: könyveket adott neki olvasásra, magyaráztatott az egyes tárakban, oktatta, tanította. „Mikor idekerültem... principálisom Tömörkény István kioktatott a múzeuminasi teendőkből” — írja, és mindig is szívesen emlékezett vissza régi gazdájára.⁸ Későbbi cikkeiben maradandó emléket állított ennek a kettőjük között kisarjadt meleg és őszinte barátságának.⁹

Életének első ásatására is Tömörkény küldte ki:

„Tömörkény igazgató úr kiküldött ősokelet előkurkászni a föld alól, mint könyvtárost.

— Hogy csináljam? — kérdeztem megrökönyödve. — Hiszen nem értek én ahhoz. Sohasem voltam ásatáson.

— Hát aztán? — vont vállat Tömörkény. — Mögötte a fene az olyan kutyát, amelyiket tanítani köll az ugatásra.

Csakugyan a magam nyomorúságára tanultam ki a régészetet” — írja visszaemlékezéseiben Móra.¹⁰

Még ebben az esztendőben (1905) ásatott Feketeszálláson is, ahol Tömörkény már előzőleg kutatott,¹¹ de a leletek korát nem határozta meg. Az anyag ismeretében azonban kitűnik, hogy későavar temetővel állunk szemben.¹² Az ásatás március 21—24 között folyt és az év végére már az Archaeológiai Értesítőnek szánt cikke is elkészült. A Hampelnek küldött kísérőlevél szövege a következő:

Méltóságos Uram!

Mikor én ezelőtt hat esztendővel természetrajz-földrajzszakos létemre is archeológiát hallgattam Méltóságodtól, nem gondoltam volna arra, valaha én is rákerüljek a tudománynak erre a mezejére.¹³

Mégis rákerültem, ha csak ostorosgyerekképpen is. Mint a szegedi Somogyi-Könyvtár könyvtárosa és múzeum őre, könyvtárosi szolgálatot teljesítek, természetrajzi gyűjteményeket rendezek — szóval mindent csinállok, ahogy ez vidéki múzeumoknál szokás. Muszájból régészkedem is — sit venia verbo — ha Tömörkény igazgató úr nem ér ásatni. (sic!)

⁷ A bizottsági jegyzőkönyv, Tömörkény István írásával, Szegeden van meg. Közölte Boday Pál: A könyvtáros Móra Ferenc. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 17. sz. Szeged, 1954.), 17.

⁸ Mikor a színházunk leégett (Elkallódott riportok. 198—202 Bp. é. n. Genius kiad. 199).

⁹ Tömörkény. (Szegedi tulipántos láda I. Bp. é. n. Genius kiad. 173—187) Tömörkény emlékek. (Literatura 1934. 51—52). — Tömörkény István posthumus kötete (Szegedi ... I. Bp. é. n. Genius kiad. 188—190). — A Tömörkény lakás (Szegedi ... I. Bp. é. n. Genius kiad. 191—197).

¹⁰ Diszpolgárság (Daru utcától a Móra Ferenc utcáig. Bp. é. n. Genius kiad. II. 77—97) 80.

¹¹ *Tömörkény István*: Szegedi múzeum. (Arch. Ért. 1902. 372—376).

¹² *Tömörkény István*: Adatok az Alföld régészeti térképéhez. (Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1913. 240—248).

¹³ Egyik novellájában majdnem szó szerinti ismétli ezt a motívumot: „Fölkerültem az egyetemre és egyforma lelkesedéssel hallgattam Beöthy Zsolttól esztétikát, Gyulai Páltól magyar irodalmat, Lóczy Lajostól földrajzot, Mágócsy-Dietz Sándortól botanikát, Ballagi Aladártól történelmet, Hampel Józseftől görög művészetet, Czobor Bélától keresztény régészetet és Kövesligethy Radótlól csillagászatot.” Diszdoktori beszéd (Daru utcától ... II. Bp. é. n. Genius kiad. 154—161) 159. — Egyik regényében tréfásan írja: „Minden érdekelt az egyetemen, ennél fogva semmihez sem tudtam odaragadni. Össze-vissza hallgattam történelmet, nyelveket, természethistóriát, műtörténetet, csillagászatot, de mindenütt találtam valami hajszálat a tudomány levesében” (Négy apának egy leánya. Bp. 1931.) 17.

A múlt évben személyzethiány miatt megmaradt régészeti államsegélyt igen csak én költöttem el az idén. Folytatom a Feketeszéli avar¹⁴ sírok kutatását — s erről szól a mellékelt jelentések egyike — olyan-amilyen eredménnyel. A másik jelentés az öttömös-pusztai anjou-kori temetőről szól, melynek leletei Wosinszky apátúr érdeklődését is felkeltették, mert éppen az ő hivatalos látogatása idején dolgoztam fel őket, júliusban. A leleteknek az A. Ért-ben való részletes ismertetését ő is kívánatosnak tartotta, Tömörkény úr is felhívott erre, miért vagyok bátor azt ezennel beküldeni.

Azt hiszem egyet-mást, például a gyűrűket, kameákat, koporsóvasalást megrajzoltatni nem lett volna fölösleges, azonban nekem a rajzolás nem kenyerem, fényképező gépet pedig majd csak a télen szerzünk be az ethnográfiai osztályon.

Szeged, 1905. szept. 4.

Különb. vagyok Méltóságodnak
alázatos szolgája
Móra Ferenc

A következő levél két év múlva kelt.

Méltóságos Uram!

Van szerencsém tisztelettel mellékelni a beszámolást azokról az ásatásokról, a melyeket a lefolyt két-harmadfél esztendő alatt a szegedi múzeum részére itt a környéken végeztem. Az öttömösi és a mórahalmi jelentősebbek közülök, amaz mint az AÉ-ben már közölt első ásatásom kiegészítése, emez nagyszámú borostyángyöngyei révén.

Méltóságos Uramat talán meg is fogja riasztani ez a nagy halom kézirat. Őszintén sajnálom, hogy kénytelen voltam így összegyűleszteni őket, de mikor az ember egy személyben könyvtáros is, növényeket szárít, csigákat determinál és exotikus pilléket, madarakat dezinficiál az anthrenustól és paleontológiában kontárkodik: akkor igazán nem ura magának s nem teheti, a mit legszívesebben tenne: hogy a régészetben valamivel többre vihetné az amatőrködésnél. Két év óta most jutok először oda, hogy a régészeti naplókából kijegyzetelhessem az ásatásaimat.

Ezeken kívül lesz egy terjedelmesebb közleményem is a csókai neolith-kori telep-ről. A múlt-év-őszén-ásattam ott-két hétig s az egész telem abban telt el, hogy a leleteket rendeztem, tisztogattam, leírtam és berajzoltam a régiségtári naplónkba — többnyire a hideg folyósón, mert egyéb munkahelyiségünk nincsen. Körülbelül 1000 darabra megy az edénycserepek és edények száma (köztük több száz szalagos ornamentikájú) van egy-nagy tábla kőbaltá (a kötörmelékek között egy darabka nemes opál) igen sok díszített agyagnehezék, konyhatapaszok s végre számos csonittárgy, köztük néhány olyan, a melyekre a mi könyvtárunk archeológiai szakában nem találok analógiát. Fémnek nyoma sincs.

Ezzel a felsorolással főleg azért rablom Méltóságod idejét, hogy megkérdezhessem: szükségesnek méltóztatik-e találni a nevezetesebb tárgyak rajzban adását — s hogy felküldjem-e őket — a mi a tárgyak nagy tömegénél fogva, bajosabb — vagy elegendő, ha fényképezzük őket itt nálunk?

A jövő hetekben Pestre kellvén utaznom egyéb múzeális ügyekben, fölkeresném Méltóságodat is, a mennyiben itthon méltóztatik lenni s kegyeskednék ezt megengedni.
Szeged, 1908. június 10.

Méltóságodnak alázatos szolgája:
Móra Ferenc
a Somogyi kvtár kvtárosa

¹⁴ Tömörkény még nem köti néphez az általa kiásott sírokat, Móra — helyesen — avar sírokról beszél.

A csókai neolitikus telepről csak egy rövidebb tanulmánya jelent meg, az is jó évtizeddel később.¹⁵ Móra gondolt arra, hogy a hatalmas anyagot feldolgozva közreadja, sőt — úgy tűnik — ezt a munkát elő is készítette, mert amikor Léderer György, a csókai Kremenják tulajdonosának fia, azzal a gondolattal állt elő, hogy ő szívesen kiadatja a könyvet, Móra így nyilatkozott: „Az igazgató természetesen a legőszintébb örömmel vette tudomásul a nagylelkű ajánlatot és így a könyv megjelenése a nyomdai viszonyok javultával annál inkább biztosítva van, mert az anyag nagy fóliókötetet kitevő kéziratban már föl van dolgozva s csak az illusztrációk kérdésének a megoldása és a sajtó alá rendezése van még hátra.”¹⁶

Ismeretes, hogy a szép tervből nem lett semmi.¹⁷

Roska Márton: Az ősrégészet kézikönyve II. kötetének ismertetése kapcsán Móra erősen hiányolta az Alföld anyagának bedolgozását, de hozzáfűzte azt is, hogy a leletek szétszórva hevernek a vidéki múzeumokban. „Ez inkább bűnbevallás, mint rekriminálás. Az én szegedi múzeumomban is publikálatlanul hevernek és vannak kiállítva a Roska által is említett csóka-i terramare megmunkált csontjai, kövei, cserepei... Sajnos attól félek épp olyan sokáig kiadatlan fog maradni, mint Tordos, mert ami kis időt ki tudnék szorítani a régészet irodalmi művelésére, elveszik az új ásások, mindennél fontosabb a még épen hagyott temetők és telepek megmentése a dúló úri és paraszt barbárság elől.”¹⁸

A másik két levél ugyancsak a csókai ásásokról számolt be. Ekkor már tudja, hogy a Kremenjákban avar sírok is vannak.

Méltóságos Uram!

Jó barátom és jó igazgatóm, Tömörkény István a minap tudatta Méltóságoddal, mi az oka, hogy immár hatodik éve nem jelentünk semmit az A. É.-nek. Erre küldött szíves válasza bátorít arra, hogy az idei csókai ásítás eredményéről első sorban Méltóságodnak tegyek rövid jelentést, innen a helyszínről.

A Kremenják-halom nemcsak neolith-kori őstelep — a hazaiak közt a leggazdagabbak egyike — hanem temető is a régibb középkor különböző szakából. Vannak zsugorított csontvázai (egy az ujjain 8-as formájú csontgyűrűvel) egyenesen kinyújtott csontvázai, edény és igen szegényes vas-mellékletekkel és lovas sírjai. A kengyelek közt van egy hurkos fülű avar, a többi egyenes talpú, derékszögű szárú. A leggazdagabb lovas sirt most lettem. Ez ideig csak a lovat bontottuk ki és fényképeztük le, a lehető legnagyobb óvatossággal és minden épen került meg. A ló hason feküdt, csontváza teljes, lábai alá vannak hajlítva, szájában zabla, a mit ki se vettem, a fejfelé szállítok haza, — oldalán kengyelek, a nyom nélkül elmállott szerszámszíjjak mentén hetven darab préselt arany boglár, és tíz préselt aranylemez, perzsának tetsző ornamentummal. Elhelyezésüket a legpontosabban felvettem, — hogy a hozzá tartozó vitézt megtaláljuk-e, nem tudom, mert a halomnak most soron levő szakaszát,

¹⁵ Lásd I. jegyzetben.

¹⁶ Könyv a csókai régiségekről (Délvidéki Szemle, 1918. aug. 15.).

¹⁷ Móra jelentős csókai ásításának őskori anyagát Banner János és Foltiny István, avar leleteit Csallány Dezső és Korek József, az antropológiai anyagot Bartucz Lajos kívánta feldolgozni. Az őskori rész el is készült, de a második világháború eseményei kapcsán a karcagi Kertész-nyomdában a kiszedett nyomdai ívek megsemmisültek. A régészeti anyag azóta közlésre került. J. Banner: The Neolithic Settlement on the Kremenják Hill at Csóka (Čoka). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1960. 1—56.

I. Kovrig—J. Korek: Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka). Acta Arch. Hung. 1960. 257—297.

¹⁸ Dolg. 1928. 308—310.

a hóvá esnie kell, egy-két ásónyomnyira összeturkálták a kincskeresők.¹⁹ A ló 1 m mélyen volt — ha az áskálás nem ment ilyen mélyre, meglesz a gazdája is.

Másik sírban faragott csontlemezeket leltem, a milyenek a pusztaszentimrei leletből ismeretesek — helyzetük szerint kétségtelen nyeregdiszek voltak.²⁰

Évek óta sajnos tapasztaljuk, hogy a régészeti államsegélyünk komikusan kicsi. A torontáli halmok kimeríthetetlen gazdagok, az 5—600 korona a mai napszám mellett alig jelent valamit. Most el is fogyott már, az ásatást azonban se a lelkiismeretem nem engedi abbahagyni, se a félelem, hogy a parasztság a télen meglopja a halmot. Ásatunk tehát a magunk szegénységéből, majd csak megtérül valahogy.²¹ Az eredményt jelenteni fogom, addig is vagyok Méltóságodnak

alázatos szolgálja

Móra Ferenc

Csóka, 1912. okt. 28.

Néhány nappal későbben pedig örömmel jelenti a lovas megkerülését:

Méltóságos Uram!

Örömmel jelentem múlt levelem kiegészítéséül, hogy megtaláltam az aranyos paripa gazdáját is, a ló előtt úgy, hogy a fejük volt összefordítva. Félig ülő helyzetben hanyat feküdt, igen elkorhadt, mert 70 cm-rel mélyebben volt a lónál, koponyáján három boglár, olyan, mint a lovon, két aranyfüggő, övében ezüstoffogójú tőr, baloldalán hosszú vaskard, fatokban, rossz ezüst szíjkarikákkal.

Tőle jobbra, másfél m. távolságban, ugyanolyan helyzetben nőcsontváz, orsókarikával és honfoglaláskori típusú függőkkel.

A részleges jelentést a Kremenyák lovas sírjairól még az idén be fogom terjeszteni Méltóságodnak, a kinek vagyok alázatos szolgálja:

Csóka, 1912. okt. 31.

Móra Ferenc

Álljanak itt végül Móra saját szavai: „Csóka... nem csak az ősök nagy temetője, hanem az én fiatal esztendeim, nagy bizakodásaim, fehér arcom, fekete hajam, temetője is. Nyolc esztendeig vallattam én itt a falualji nagy kopasz halmot... Ez volt az én régészeti inasiskolám s mire a magam kárán kijártam valahogy s valamennyire ki is tanultam... akkorára kezdte lepegetni hajam az a hó, amit semmiféle kánikula el nem olvaszt többé... ”

¹⁹ Jellemző a tervszerűtlen munkára, hogy Mórán kívül Orosz Endre és Gubitza Kálmán is ásatott a területen. (Orosz Endre: Újabb ősrégészeti adatok Délmagyarországból. A csókai Kremenyák őstelep. Történelmi és Régészeti Értesítő (TRÉ) 1897. 66—71. és Jelentés a csókai Kremenyák nevű őstelepen 1908. év nyarán végzett ásatásról. TRÉ. 1912. 27—38.)

²⁰ A csontlemezekről Pósta Bélához intézett 1912. XI. 15-én kelt levelében is írt. Itt már óvatosan csak arról beszélt, hogy azok nem lehetnek kardhüvely díszei. A csontok rendeltetését Móra feljegyzései alapján sikerült későbben megfejtieni. — *Sebestyén Károly*: Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. Dolgozatok, 1930. 178—220.

²¹ Eddig is volt adatunk arra, hogy Móra saját pénzéből is ásatott. Bőjthe Etel a Magyar Nők C. Lap szerkesztőjéhez írott leveléből: „Ami most már szerkesztő-uram szíves ajánlatát illeti, nagyon kedvesen érintett annak meleg hangja. A legnagyobb készséggel el is fogadnám, sőt akár ingyen írnék mindenrovára; ha a múzeumigazgatóságból meg lehetne élni. Sajnos nekem az írásból kell élnem, sőt ezekben a megátkozott években még a múzeumot is írói keresetemből támogatnom.” A levél 1932. IV. 14-én kelt Szegeden (közli Péter László, Tiszatáj, 1954. 226).

Nem tagadom, hogy tanuló-éveimben a régészetnek is okozott némi kárt tudatlan, laikus mohóságom, — hiszen a vargainas is sok bőrt elszab, míg felszabadul. — De azért Csóka így is külön fejezet lesz a magyar régészetben.”²²

*

E négy levél közzétételével a magyar régészet megíratlan tudománytörténetéhez kívántunk adalékot nyújtani. Móra lassan előkerülő és kiadatlan levelezése bizonyára számos, sokszor igen fontos, régészeti vonatkozást tartalmaz még. Érdeemes lenne ezeket a leveleket összegyűjteni és kiadni. A várható eredmény feltétlenül megérné a fáradságot.

²² Utazás a földalatti Magyarországon (Tolnai Világlapja, 1932. 32.). Az adatra Horváth Attila hívta fel a figyelmemet. Fogadja érte köszönetemet.